

ŠPECIFICKÉ ČRTY REPRODUKČNÉHO SPRÁVANIA RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA NA SLOVENSKU

Jana Pukačová*, Jozef Mládek**

* Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demogeografie, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, pukacova.jana@gmail.com

** Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra geografie, Jeronýmova 200/10, 371 15 České Budějovice, jozef.mladek1@gmail.com

Specific features of the reproductive behaviour of Roma population in Slovakia

Recognition of the specific reproductive behaviour of the Roma population using the classification of municipalities in Slovakia was the main task of our analysis. Six community groups with different sizes of the Roma ethnicity were established. The fertility of Roma women is still high, mainly due to the traditional perception of children in the Roma family and community. Mortality and infant mortality in groups of communities dominated by the Roma ethnicity are worse. The reproductive parameters in the Roma communities are similar to those of Slovakia in the early twentieth century. The change in reproduction is associated with the increasing living standard and in particular with the increasing level of education. Education is probably the only possible way to achieve some integration and emancipation of the Roma population.

Key words: Roma population, reproductive behaviour, fertility, mortality, natural changes, demographic transition, Slovakia

ÚVOD

Rómovia si napriek tomu, že na území Slovenska žijú od štrnásteho storočia, stále zachovávajú určitú mieru odlišností od ostatného obyvateľstva. Aj po siedmich storočiach prítomnosti sa od majoritnej populácie odlišujú nielen antropologicky, ale aj mentalitou, kultúrou, spôsobom života a pod. Život typických rómskych rodín, najmä v osadách, má svoje špecifiká a zákonitosti.

Často sa tieto špecifiká prejavujú v určitých negatívnych javoch, ktoré si vyžadujú osobitné spoločenské prístupy a riešenia. Pojem „rómsky problém“, súvisiaci predovšetkým s rozdielnou mentalitou tejto skupiny obyvateľov, sa v rôznych formách objavuje počas celej prítomnosti rómskeho etnika na území Slovenska. Niekedy sa takzvaná rómska problematika považuje za jeden z najväčších sociálnych, kultúrnych a ekonomických problémov Slovenska v 21. storočí. Tento pojem zahŕňa veľké množstvo čiastkových problémov, ktoré sú medzi sebou navzájom poprepájané zložitými vzťahmi. Vysoká nezamestnanosť súvisí s nízkou vzdelanostnou úrovňou, zvýšená dojčenská úmrtnosť, ako aj úmrtnosť obyvateľov sa spája s ich zložitými životnými podmienkami.

Jednou z významných oblastí, v ktorých sa výrazne prejavujú špecifické črty rómskeho obyvateľstva, sú rozdiely v reprodukčnom správaní a jeho dosahoch na počet, prírastok a štruktúru obyvateľstva. Demografické správanie (reprodukčné i rodinné) rómskeho obyvateľstva má viacero osobitých znakov. Takéto tvrdenie je všeobecne známe a uznávané. Niektoré jeho znaky sa pomerne ťaž-

ko analyzujú a dokazujú. Dôvodom, ktorý to spôsobuje, je absencia úplných a spoľahlivých údajov o demografických procesoch a štruktúrach rómskeho obyvateľstva. Spoločnou príčinou takéhoto stavu sú problémy s identifikáciou národnostnej príslušnosti rómskeho obyvateľstva. Dotýka sa to nielen údajov z evidencie pohybu obyvateľstva, ale aj údajov z výberových a úplných populačných zisťovaní.

Viaceré demografické analýzy prekonávajú tieto problémy osobitným zisťovaním údajov, ktoré majú charakter výberových zisťovaní. Na základe poznávaní malých štatistických súborov sa následne formulujú informácie a závery so širšou, všeobecnou platnosťou.

Ambíciou nášho príspevku je prekonať spomenuté problémy iným spôsobom, a to metódou, ktorá by podľa nášho názoru – na rozdiel od výberových zisťovaní – zohľadňovala doteraz najpresnejší odhad súboru rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Jeho identifikáciu a najmä jeho demografické správanie sme sa pokúsili zhodnotiť prostredníctvom klasifikácie obcí Slovenska.

Metodika práce

Z demografického aspektu sa obyvateľstvo rómskej národnosti vyznačuje odlišnou intenzitou reprodukcie v porovnaní s ostatným obyvateľstvom Slovenska. Z tohto dôvodu sa za dôležitú úlohu výskumu bude považovať analýza špecifických prejavov v procesoch reprodukcie, predovšetkým pôrodnosti, úmrtnosti a prirodzeného pohybu.

K analýze demografických charakteristík obcí Slovenska sme pristúpili po načrtnutí nasledujúcich téz:

- Čím je podiel rómskeho obyvateľstva v obci vyšší, tým je demografická charakteristika obce odlišnejšia od obcí bez prítomnosti tejto etnickej skupiny (na základe tejto tézy sme v štúdiu pracovali so šiestimi skupinami obcí, ktoré boli vyčlenené podľa podielu v nich žijúcich Rómov).
- Predpokladané odlišnosti demografických charakteristík „rómskych“ obcí sa pokúsime vyjadriť najmä kvantitatívne.
- Na základe teórie demografického prechodu sa pokúsime charakterizovať pozíciu rómskeho obyvateľstva v demografickom cykle (v akej fáze demografického prechodu sa Rómovia nachádzajú).

Klasifikácia obcí Slovenska sa uskutočnila na základe údajov o zastúpení rómskeho obyvateľstva z viacerých štatistických zdrojov. Základom tejto klasifikácie boli výsledky zo Sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1980 (SŠÚ 1980), a to nielen z dôvodu, že v tomto sčítaní boli zahrnuté všetky obce Slovenska, ale predovšetkým preto, že jeho výsledky poskytujú relatívne dôveryhodný obraz o počte a rozmiestnení Rómov v obciach Slovenska (spornou je metóda identifikácie etnickej príslušnosti prostredníctvom sčítacích komisárov). Pre aktuálnosť údajov boli následne výsledky z roku 1980 doplnené údajmi o podiele Rómov zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2001. Je dobre známe, že výsledky censov z rokov 1991 a 2001 silne „podhodnocujú“ početnosť obyvateľstva rómskej národnosti. Celá databáza podielu Rómov v obciach bola preto ešte doplnená údajmi z Atlasu rómskych komunít z roku 2004 (Jurásková et al. 2004). Uvedomujeme si, že v každom z týchto štatistických

zdrojov bola prítomnosť rómskeho etnika v obci zisťovaná iným spôsobom (na základe označenia druhou osobou, na základe vlastného rozhodnutia, antropológických a kultúrnych znakov, na základe spôsobu života a životného štýlu).

V každej obci Slovenska bol určený podiel Rómov v roku 1980, 2001 a pokiaľ to bolo možné – aj v roku 2004. Na základe podielu rómskeho obyvateľstva boli obce zatriedené do šiestich skupín podľa nasledujúcich kritérií. Do prvej skupiny s *dominantným zastúpením* Rómov boli zaradené všetky obce, v ktorých bol podiel Rómov v roku 1980 väčší ako 66 % vrátane. Do druhej skupiny s *hlavným zastúpením rómskeho obyvateľstva* boli zaradené obce, kde bol podiel Rómov na celkovom obyvateľstve 50-65,9 %. Tretia skupina zahŕňa obce s *významným zastúpením* Rómov a podiel rómskeho obyvateľstva tu je 33-50 %. Do štvrtej skupiny sú začlenené obce s *málo významným podielom rómskeho obyvateľstva*, čo bolo 20-33 %. V prípade, že bol podiel Rómov v obci vyšší ako 0 %, ale menší ako 20 %, zaradili sa obce do piatej skupiny s *nízkym zastúpením* Rómov. Ak v obci nežili Rómovia, boli takéto obce zaradené do šiestej skupiny, ktorá bola *bez rómskeho obyvateľstva*.

Voľba rozsahu intervalov zastúpenia Rómov v jednotlivých skupinách obcí pri ich triedení bola veľmi dôležitá. Do prvej skupiny spadajú obce, ktoré majú dvojtretinový a vyšší podiel Rómov na obyvateľstve. Pri voľbe tejto skupiny sme očakávali, že demografické špecifiká rómskeho etnika sa výrazne prejaví a podobne by to malo byť aj v druhej skupine obcí, kde Rómovia tvoria viac ako polovicu obyvateľov. Menej výrazné môžu byť demografické ukazovatele ovplyvnené správaním Rómov v obciach s ich tretinovým a pätinovým podielom v tretej a štvrtej skupine obcí. Piata skupina zahŕňa obce, v ktorých nie je podiel Rómov vyšší ako jedna pätina. Posledná, šiesta skupina obcí predstavuje demografické správanie obyvateľstva Slovenska bez prítomnosti rómskeho obyvateľstva.

V ďalšom kroku sa údaje z roku 1980 aktualizovali údajmi z roku 2001. V prípade, že bol v roku 2001 podiel Rómov v obci rovnaký alebo menší ako v roku 1980, priradenie do skupiny sa nezmenilo. Ak však bol podiel rómskeho obyvateľstva v roku 2001 vyšší ako v roku 1980, obec sa tak dostala do vyššej skupiny. Pracovalo sa s predpokladom minimálnej migrácie rómskeho obyvateľstva z obce. Rovnakým spôsobom sa dopĺňala databáza údajmi z roku 2004.

Do analýzy reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva vstúpili všetky obce Slovenska, keďže sme brali do úvahy len obecnú úroveň. Bratislava a Košice boli hodnotené ako celky. Použila sa aktuálna sídelná štruktúra obcí Slovenska (rok 2009), ktorá zahŕňa 2 891 obcí.

Charakteristika skupín obcí

Do prvej skupiny *rómskych obcí* bolo zaradených 41 obcí, v ktorých je podiel Rómov na obyvateľstve minimálne dve tretiny. Priemerný počet obyvateľov tejto skupiny obcí v období 2005 až 2009 bol 38 688. Z hľadiska priestorového rozmiestnenia boli tieto obce sústredené v 14 okresoch na východe Slovenska a juhu stredného Slovenska. Najvyššie zastúpenie obcí patriacich do prvej skupiny bolo v okrese Rimavská Sobota (12 obcí), sedem obcí bolo v okrese Kežmarok, štyri v okrese Lučenec. Tri obce s vysokým podielom Rómov boli v okrese Košice-okolie a Prešov, po dve obce v okresoch Bardejov,

Revúca a Spišská Nová Ves. Prevažná časť obcí v prvej skupine patrí medzi malé obce, až 70 % obcí má menej ako 1 000 obyvateľov.

Tab. 1. Skupiny obcí podľa podielu Rómov (ich početnosť a počet obyvateľov)

Skupina obcí (zastúpenie Rómov)	Podiel Rómov %	Počet obcí			Počet obyvateľov (priemer 2005-2009)
		1980	2001	2004	
1.skupina (dominantné)	<66, 100)	5	5	41	38 689
2.skupina (hlavné)	<50, 66)	10	14	55	45 060
3.skupina (významné)	<33, 50)	59	61	115	128 762
4.skupina (málo významné)	<20, 33)	140	151	189	180 385
5.skupina (nízke)	(0, 20)	2 002	2 030	1 868	4 727 657
6.skupina (bez rómskeho obyvateľstva)	0,00	675	630	623	283 645

Zdroj: SŠÚ (1980), ŠÚ SR (2001), Jurásková et al. (2004).

Do druhej skupiny bolo zaradených 55 obcí s podielom Rómov 50 až 66 %, tie sú taktiež vo väčšej miere v južnej časti stredného Slovenska a na východe Slovenska. Priemerný počet obyvateľov tejto skupiny obcí bol vyše 45 000. Najviac obcí z druhej skupiny patrí do okresu Rimavská Sobota (deväť obcí), Prešov a Rožňava (šesť obcí), Michalovce a Revúca (päť obcí) a Vranov nad Topľou (štyri obce). Podobne ako pri predchádzajúcej skupine obcí, aj v druhej skupine ide o menšie obce do 1 000 obyvateľov.

Tretia skupina zahŕňa obce, kde bol podiel rómskeho obyvateľstva 33 až 50 %. Opätovne tu môžeme sledovať pás 115 obcí na juhu a východe Slovenska. Obce patriace do tretej skupiny sa už posúvajú viac do západnej časti Slovenska do okresov Levice, Veľký Krtíš a Krupina. Najviac obcí zaradených v tretej skupine sa nachádza v okrese Rimavská Sobota (15 obcí), Michalovce (11 obcí), Košice-okolie (desať obcí), Vranov nad Topľou a Revúca (osem obcí), Spišská Nová Ves a Lučenec (sedem obcí). Priemerný počet obyvateľov tretej skupiny bol v skúmanom období vyše 128 tisíc. Títo obyvatelia žili najmä v obciach do 1 000 obyvateľov, vo veľkostnej kategórii 500 až 999 obyvateľov to bolo takmer 34 % obcí.

Obce, patriace do štvrtej skupiny majú podiel rómskeho obyvateľstva 20 až 33 % a na Slovensku je ich spolu 189. Tieto obce sú koncentrované najmä na juhu stredného Slovenska a rozptýlené sú po celom východnom Slovensku. Dvadsaťdva obcí tejto skupiny je v okrese Rimavská Sobota, 19 v okrese Rožňava, 16 v okrese Revúca, 15 v okrese Košice-okolie a 12 v okrese Trebišov. Prvýkrát sa stretávame s výskytom obcí s uvedeným podielom Rómov aj v okrese Malacky a Senica. Môžeme tak konštatovať, že výška podielu Rómov má západno-východný gradient s rastúcim trendom. Na druhej strane, sever a

centrálna časť stredného Slovenska, ako aj celé Považie nemá obce, kde by bol podiel rómskeho etnika vyšší ako dve pätiny. Priemerne žilo v obciach štvrtej skupiny v nami skúmanom období rokov 2005 až 2009 180 tisíc obyvateľov. Veľkostná štruktúra obcí je pestrejšia, 30 % obcí bolo v kategórii 500 až 999 obyvateľov, 25 % v kategórii 200 až 499. Takmer 22 % obcí však už bolo vo veľkostnej kategórii 1 000 až 1 999 obyvateľov.

Piata skupina obcí, kde bol podiel Rómov v rozsahu 0,1 až 20 %, je najpočetnejšia – patrí do nej podstatná časť obcí Slovenska, spolu to bolo 1 868 obcí (takmer 65 % obcí). Predstavuje aj najrozsiahlejší štatistický súbor, ktorý sa svojimi, predovšetkým demografickými charakteristikami najviac podobá na celé Slovensko. Obce patriace do tejto skupiny sú takmer rovnomerne rozložené po celom území. Priemerný počet obyvateľov v týchto obciach bol viac ako 4,7 milióna vo všetkých veľkostných kategóriách.

Posledná, šiesta skupina zahŕňa obce, kde nežijú Rómovia. Túto skupinu obcí sme vyčlenili na základe toho, že nás zaujímalo, aké je reprodukčné správanie obyvateľov Slovenska v obciach bez rómskeho etnika. Na Slovensku je takýchto obcí 623. Sú značne nerovnomerne rozptýlené po celom území, ich vyššiu koncentráciu sledujeme na hornom Považí. Práve regióny Liptova a Turca môžeme považovať za tradičné bez výskytu rómskeho obyvateľstva. Typickým pre tieto obce je, že bezmála 28 % z nich má menej obyvateľov ako 200 a takmer 40 % je vo veľkostnej kategórii 200 až 499 obyvateľov. Táto skupina bude v nasledujúcich častiach práce nazývaná aj ako *skupina nerómskych obcí*.

Tab. 2. Rozdelenie skupín obcí podľa veľkostnej kategórie obce

Veľkosť obce		0-199	200-499	500-999	1 000-1 999	2 000-4 999	5 000-9 999	10 000-19 999	20 000-49 999	50 000-99 999	100 000 +
Skupiny											
1. skupina	počet obcí	8	10	11	7	4	1	-	-	-	-
	podiel (%)	19,5	24,4	26,8	17,1	9,8	2,4	-	-	-	-
2. skupina	počet obcí	5	17	20	9	4	-	-	-	-	-
	podiel (%)	9,1	30,9	36,4	16,4	7,3	-	-	-	-	-
3. skupina	počet obcí	9	27	39	20	19	1	-	-	-	-
	podiel (%)	7,8	23,5	33,9	17,4	16,5	0,9	-	-	-	-
4. skupina	počet obcí	22	48	58	41	17	3	-	-	-	-
	podiel (%)	11,6	25,4	30,7	21,7	9,0	1,6	-	-	-	-
5. skupina	počet obcí	170	425	485	446	217	53	32	29	9	2
	podiel (%)	9,1	22,8	26,0	23,9	11,6	2,8	1,7	1,6	0,5	0,1
6. skupina	počet obcí	174	243	158	40	8	-	-	-	-	-
	podiel (%)	27,9	39,0	25,4	6,4	1,3	-	-	-	-	-

Zdroj: vlastné triedenie a výpočty.

Analýza sledovaných procesov bola zameraná na obdobie piatich rokov 2005 až 2009. Vo všetkých tabuľkách a grafoch boli použité priemerné hodnoty demografických ukazovateľov z uvedeného obdobia (ak nie je inak definované časové vymedzenie). V malých súboroch obcí sa tak obmedzil vplyv výskytu náhodných javov. Vývojové trendy vybraných ukazovateľov však zahŕňajú aj

staršie obdobia (od roku 1996). Reprodukčné správanie rómskeho obyvateľstva sme hodnotili pomocou súboru ukazovateľov, ktoré priamo charakterizujú reprodukčné procesy (miery pôrodnosti a plodnosti, miery úmrtnosti a prirodzeného pohybu).

Je potrebné zdôrazniť, že Rómovia (a nielen na Slovensku) netvorí homogénnu etnickú komunitu obyvateľov. Naopak, je v nej značná heterogenita a platí to aj o ich demografickom, najmä rodinnom správaní. Je rozdielne pri integrovaných rodinách v mestách, ale aj vo vidieckych sídlach a u obyvateľov segregovaných komunít. Aj medzi týmito dvomi skupinami sú ešte rozličné prechodné typy. Tieto znaky rómskeho obyvateľstva sme nemohli zaradiť do nášho výskumu z dôvodov absencie podkladových informácií. Sme si však plne vedomí, že ide o relativizované hodnotenia a ako mnohé stredné štatistické charakteristiky neumožňujú už hodnotený štatistický súbor podrobnejšie analyzovať.

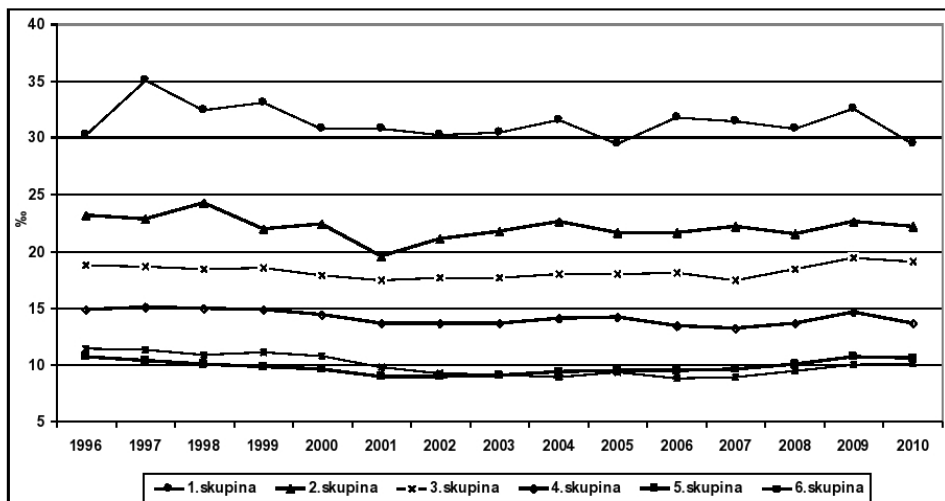
Pôrodnosť a plodnosť

Úroveň a vývoj hrubej miery pôrodnosti v jednotlivých skupinách obcí môžeme charakterizovať ako stabilizované (obr. 1). Od roku 1996 sú hodnoty ukazovateľa na približne rovnakej úrovni s rozdielom maximálne 3 ‰. Markantný rozdiel je však v intenzite pôrodnosti jednotlivých skupín obcí. Piata skupina slovenských a šiesta skupina nerómskych obcí majú hodnoty hrubej miery pôrodnosti na úrovni približne 10 ‰, čo je charakteristické pre väčšinu rozvinutých krajín a pre slovenský priemer. Štvrtá skupina obcí s menej významným zastúpením Rómov má hrubú mieru pôrodnosti už nepatrne zvýšenú približne o 3 ‰. S vyšším podielom rómskeho obyvateľstva v obci rastie aj úroveň pôrodnosti. Už tretia skupina obcí má pôrodnosť na úrovni približne 18 ‰, dokonca v posledných troch rokoch so stúpajúcou tendenciou. Druhá skupina obcí s hlavným zastúpením rómskeho etnika má hodnoty hrubej miery pôrodnosti na úrovni 22 ‰. Vysokú pôrodnosť vidíme v prvej skupine rómskych obcí, kde za celé sledované obdobie s výnimkou dvoch rokov (2005 a 2010) neklesla pod 30 ‰. Hodnoty pôrodnosti sú tak na úrovni menej rozvinutých krajín Afriky. V poslednom roku sledujeme pokles o 3 ‰ a v prípade, že tento trend poklesu hrubej miery pôrodnosti bude pretrvávajúť, mohlo by to indikovať začiatok demografickej revolúcie aj u rómskeho obyvateľstva. Z pohľadu časovania sú hodnoty hrubej miery pôrodnosti tejto skupiny obcí na úrovni hodnôt za celé Slovensko v 20. rokoch minulého storočia.

Hodnoty hrubej miery mŕtvorodenosti sú veľmi nízke, ale v prípade zvýšeného podielu Rómov v obci vzrastajú.

Vierohodnejšie informácie poskytujú miery plodnosti. Na základe ukazovateľa všeobecnej miery plodnosti je diferenciacia medzi skupinami obcí značná (tab. 3). Kým v piatej a nerómskej skupine obcí na 1 000 žien pripadá priemerne 37 narodených detí, s rastúcim podielom rómskeho etnika výrazne vzrastajú hodnoty tohto ukazovateľa. Jednoznačnú dominanciu má prvá skupina rómskych obcí, kde na 1 000 žien pripadá až 130 narodených detí.

Na rozdiely v intenzite plodnosti podľa veku poukazujú špecifické miery plodnosti. Jej časovanie v skúmanom súbore obcí Slovenska je taktiež značne diferencované (obr. 2).

Obr. 1. Hrubá miera pôrodnosti podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2011), vlastné výpočty.

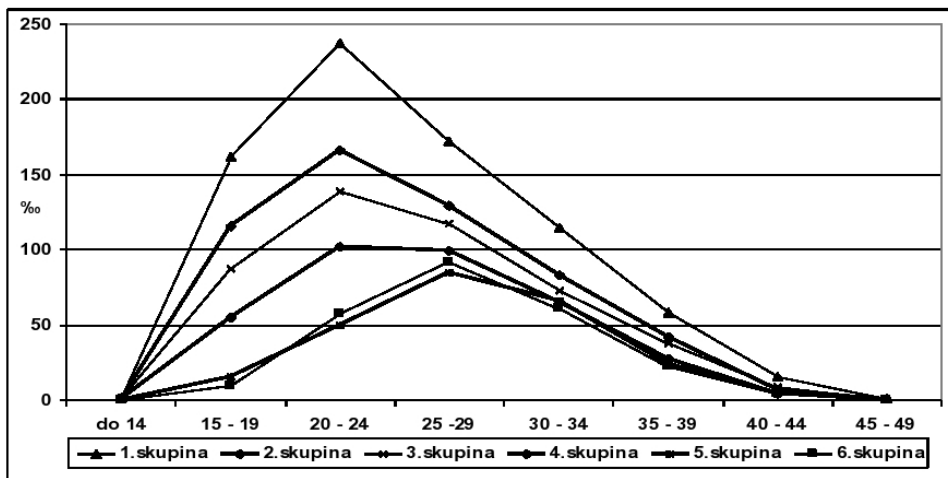
Tab. 3. Charakteristiky pôrodnosti a plodnosti podľa skupín obcí (priemer rokov 2005-2009)

Skupina obcí	Hrubá miera pôrodnosti (‰)	Hrubá miera mŕtvorodenosti (‰)	Všeobecná miera plodnosti (‰)	Špecifická miera plodnosti podľa veku (‰)	
				15 - 19	20 - 24
1. skupina	31,2	0,20	130,1	162,0	237,0
2. skupina	21,9	0,25	87,5	115,2	166,5
3. skupina	18,3	0,14	73,1	87,6	138,4
4. skupina	13,8	0,08	54,3	54,9	101,9
5. skupina	9,9	0,03	37,2	15,4	50,0
6. skupina	9,3	0,03	37,8	9,4	57,8

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Špecifická miera plodnosti pre ženy mladšie ako 15 rokov dokazuje, že rómske ženy sa stávajú matkami ešte v detskom veku. V skupine rómskych obcí dosahuje úroveň takmer dvoch detí na 1 000 žien vo veku 10-14 rokov. S klesajúcim podielom rómskeho obyvateľstva v skupinách obcí klesá aj hodnota tohto ukazovateľa. Stále si však zachováva vyššie hodnoty ako je to v prípade piatej skupiny obcí ($f_x = 0,1$ ‰), dokonca v šiestej skupine nerómskych obcí nebol zaznamenaný ani jeden pôrod u ženy mladšej ako 15 rokov. Dost' vysoká je intenzita plodnosti rómskych žien aj v nasledujúcej vekovej kategórii. Vo veku 15 až 19 rokov vidíme veľký rozdiel medzi plodnosťou žien prvej skupiny (rómskych) obcí a piatej skupiny obcí. Tieto rozdiely sú pravdepodobne do veľkej miery ovplyvnené tradičným, dokonca až normatívnym vnímaním

materstva v rómskych komunitách, kde prakticky k materstvu a rodičovstvo neexistuje žiadna alternatíva. V skupine rómskych obcí je tak ukazovateľ špecifickej plodnosti takmer 162 detí na 1 000 žien vo veku 15 až 19 rokov, v piatej skupine obcí je to len 15 detí, v šiestej skupine (nerómskych) obcí je to ešte menej, len 9 detí. Vidíme, že prítomnosť rómskeho obyvateľstva v obci posúva začiatok materstva do najnižších vekových skupín.

Obr. 2. Špecifické miery plodnosti podľa veku a skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Tab. 4. Štandardizovaná miera plodnosti podľa skupín obcí

Skupina obcí	Všeobecná miera plodnosti (‰)	Priamo štandardizovaná VMP* (‰)	PIF**	Nepriamo štandardizovaná VMP (‰)
1. skupina	130,1	112,4	3,1384	124,0
2. skupina	87,5	80,5	2,1456	84,8
3. skupina	73,1	68,8	1,8078	71,4
4. skupina	54,3	52,8	1,3620	53,8
5. skupina	37,2	37,2	0,9414	37,2
6. skupina	37,8	37,7	0,9496	37,5

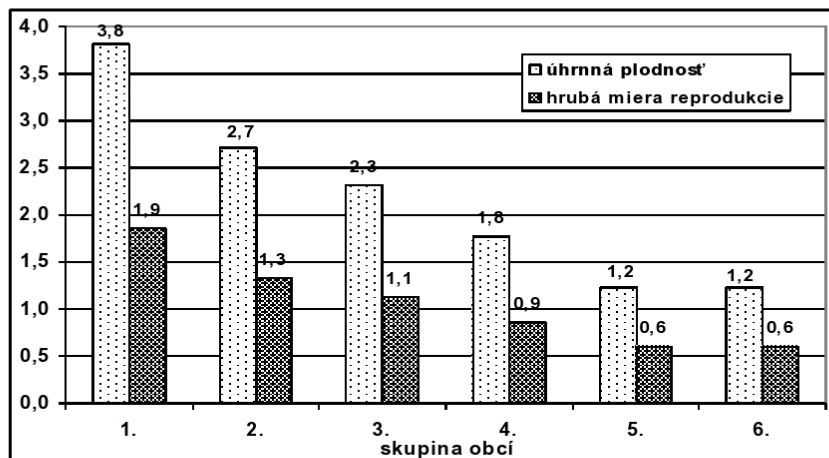
*VPM – všeobecná miera plodnosti, **PIF – porovnávací index plodnosti

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005 - 2009), vlastné výpočty.

Azda najvýraznejšie sú rozdiely v intenzite a časovaní pôrodov vo vekových kategóriách 20 až 24-ročných a 25 až 29-ročných. Kým v prvej, druhej a tretej skupine rómskych obcí je maximálna plodnosť vo veku 20 až 24 rokov, piata a šiesta skupina nerómskych obcí má maximum realizovanej plodnosti až vo vekovej kategórii 25 až 29 rokov. Intenzita plodnosti v posledných dvoch skupi-

nách je však neporovnateľne nižšia. So vzrastajúcim vekom sa krivky špecifických mier skupín obcí k sebe postupne približujú. Vo vyšších vekových kategóriách majú rómske ženy prvej skupiny obcí ešte pomerne veľkú intenzitu plodnosti. Pre prvú skupinu obcí je tak typická vyššia úroveň plodnosti počas celého reprodukčného obdobia.

Značnú odlišnosť v reprodukčnom správaní a intenzite plodnosti dokumentuje aj úhrnná plodnosť (Srb 1988, Finková 1997 a Courbage 1998). Jej hlavnou výhodou je, že je očistená od vplyvu vekovej štruktúry (obr. 3).

Obr. 3. Úhrnná plodnosť a hrubá miera reprodukcie podľa skupín obcí

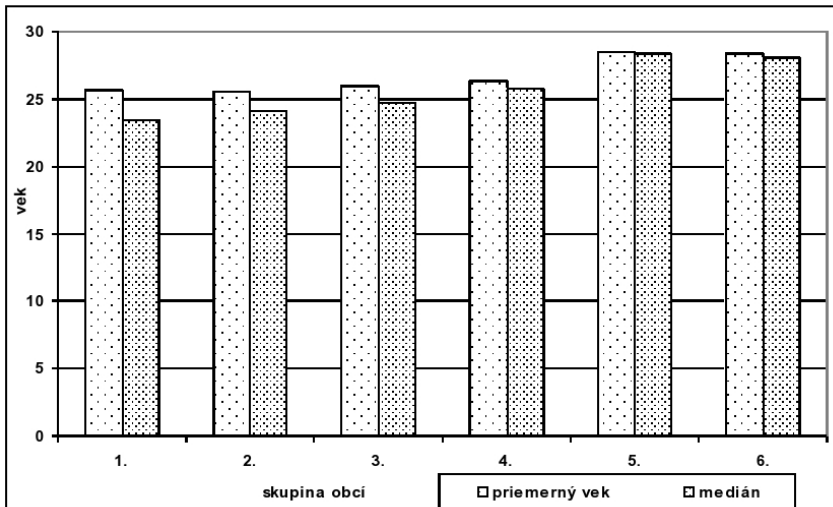
Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Úhrnná plodnosť prvej skupiny obcí je až trojnásobne vyššia ako pri piatej a šiestej skupine obcí. Tu je hodnota úhrnnej plodnosti na úrovni veľmi nízkej plodnosti. Podobne nízku úhrnnú plodnosť má aj štvrtá skupina obcí s málo významným zastúpením rómskeho etnika. Na udržanie početného stavu populácie je potrebné, aby úhrnná plodnosť dosahovala hodnotu 2,1. K tejto hodnote sa najviac približuje tretia skupina obcí s významným zastúpením rómskeho obyvateľstva ($\bar{u}_f = 2,3$). Pri vyššom zastúpení Rómov v obci rastú aj hodnoty úhrnnej plodnosti. V obciach s hlavným zastúpením rómskeho obyvateľstva (druhá skupina) vzrastú hodnoty úhrnnej plodnosti na 2,7 dieťaťa. V prvej skupine rómskych obcí je už táto hodnota pomerne vysoká a na jednu ženu tak pripadajú takmer štyri deti. Hlavným dôvodom tejto vysokej hodnoty je, že u rómskych žien sa prejavuje plodnosť počas celého svojho reprodukčného obdobia, začínajú už v mladom veku a pokračujú až do päťdesiateho roku života. V piatej a šiestej skupine obcí je reprodukčné obdobie ženy znateľne zúžené, keďže sa začína približne o desať rokov neskôr a končí skôr. Z hľadiska časového vývoja malo Slovensko podobnú hodnotu úhrnnej plodnosti (i keď trochu nižšiu) ako má prvá skupina rómskych obcí v roku 1950 ($\bar{u}_{f1950} = 3,56$; Mládek et al. 2006). Druhá skupina obcí je na úrovni hodnoty Slovenska v druhej polovici 60. rokov ($\bar{u}_{f1965} = 2,75$; Potančoková 2008), tretia skupina obcí s významným zastúpením Rómov má podobné hodnoty úhrnnej plodnosti

ako boli pre celé Slovensko v roku 1980 ($\bar{u}_{f1980} = 2,31$; Mládek et al. 2006). Štvrtá skupina obcí sa výškou úhrnnej plodnosti podobá Slovensku v prvej polovici 90. rokov.

Hrubá miera reprodukcie je skôr ukazovateľom plodnosti, pretože nezohľadňuje proces vymierania (Pavlík et al. 1986). Tento ukazovateľ udáva, do akej miery daná generácia zaistuje svoju náhradu. V prípade, že sú hodnoty hrubej miery reprodukcie vyššie ako 1, ide o rozšírenú reprodukciu a populácia bude v budúcnosti rásť. Ak sú hodnoty nižšie ako 1 (zúžená reprodukcia), nastane veľkostný pokles populácie. Hodnoty ukazovateľa rovné 1 naznačujú stabilný vývoj populácie a reprodukcia obyvateľstva je jednoduchá. Rozšírenú reprodukciu majú prvé tri skupiny obcí (obr. 3), pričom prvá skupina obcí ju má značne zvýšenú. Preto môžeme očakávať jej veľkostný nárast. Podobný veľkostný rast sa dá očakávať aj v prípade druhej skupiny obcí. V menšej miere môže nastať aj pri tretej skupine obcí, i keď tu už skôr pôjde o priblíženie sa k jednoduchej reprodukci. Nedostatočnú reprodukciu má štvrtá, piata a šiesta skupina obcí. V týchto skupinách obcí nastane v budúcnosti pokles početnosti populácie, pretože tu nie je zabezpečená náhrada matky ani jednou dcérou. Plodnosť je tak trvalo pod zachovnou hranicou jednoduchej reprodukcie.

Súčasným trendom je odkladanie pôrodov stále do vyššieho veku. Rozdiely vo veku matky pri narodení dieťaťa môžeme vyjadriť pomocou priemerného veku matky pri pôrode a mediánového veku matky pri pôrode (obr. 4).

Obr. 4. Priemerný vek matky pri narodení dieťaťa podľa skupín obcí

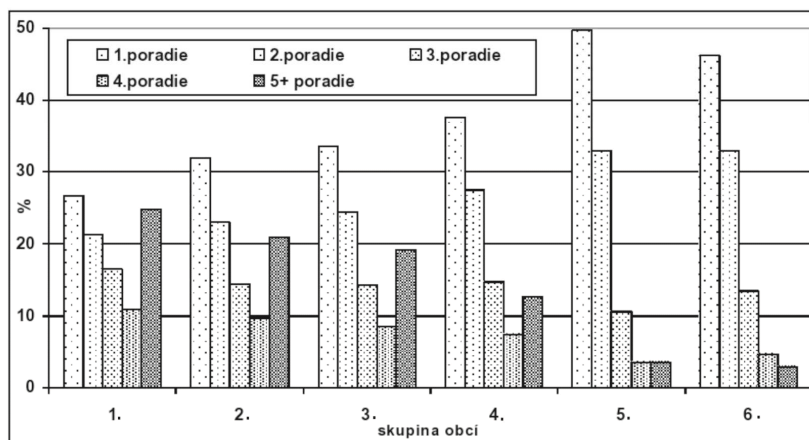
Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

V prvej skupine obcí je priemerný vek ženy pri narodení dieťaťa 25,6 roka. Piata a šiesta skupina obcí má tento vek približne o tri roky vyšší. Priemerný vek žien pri pôrode v prvej skupine obcí je ovplyvnený plodnosťou rómskych žien v celom ich reprodukčnom období. Výraznejšiu diferenciu medzi skupi-

nami obcí však vidíme pri analýze mediánového veku matky pri pôrode. Ten nám určuje, do ktorého veku sa ženám narodí polovica detí. V prípade prvej skupiny obcí je tento vek jasne nižší ako priemerný vek. Je zrejmé, že polovica všetkých pôrodov rómskych žien je vo veľmi mladom veku. Príčinou je tradičné vnímanie rodiny a detí v spoločenstve rómskych komunít, ktoré je významnejšie ako osobné záujmy a vlastná kariéra (rozdiel oproti posledným dvom skupinám obcí). Tam je mediánový vek matky pri pôrode vyšší až o päť rokov. Rozdiely medzi týmito dvomi ukazovateľmi vidíme aj v druhej skupine obcí s hlavným zastúpením Rómov a tretej skupine obcí s významným zastúpením rómskeho etnika. Hodnota rozdielu je približne 1,3 roka, v týchto skupinách obcí sa plodnosť žien prejavuje vo vyššom veku ako v prvej.

Rozdielna úroveň plodnosti medzi sledovanými skupinami obcí sa prejavuje aj v prípade narodených podľa poradia. Skladba narodených podľa poradia charakterizuje reprodukčné správanie študovanej populácie (Pavlík et al. 1986).

Na Slovensku prevláda model jednodetnej, príp. dvojdetnej rodiny. Dokumentujú to posledné dve skupiny obcí, kde je podiel narodených v prvom a druhom poradií približne 80 %, pričom jednoznačne dominujú narodení v prvom poradií (až 50 %; obr. 5). Hoci aj pri prvej skupine rómskych obcí majú prevahu deti prvého poradia (26,6 %), druhou najpočetnejšou skupinou sú deti narodené ako piate, prípadne až vo vyššom poradií. Rómovia tak jednoznačne preferujú viacdenné rodiny, keďže minimálne päť detí má až jedna štvrtina z nich. To, že prevládajú pôrody prvého poradia je spôsobené najmä značne mladou vekovou štruktúrou v tejto skupine obcí, pretože väčšina žien ešte neukončila svoju reprodukčnú fázu. Podobne početné rodiny sú aj v druhej a tretej skupine obcí, aj keď tu vidíme vyššie hodnoty pri narodených prvého poradia. S klesajúcim podielom Rómov v obci sa znižuje aj veľkosť rodiny.

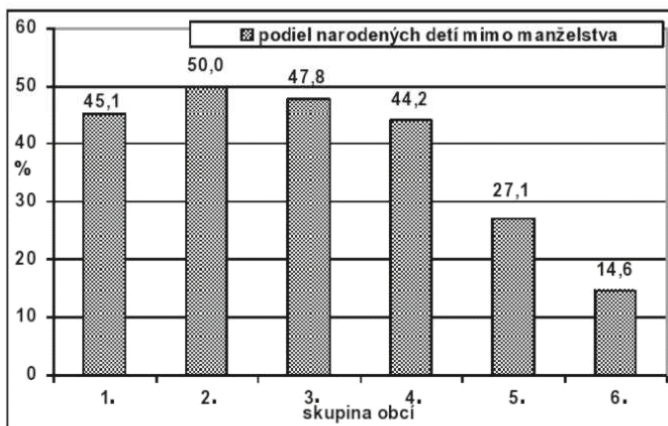

Obr. 5. Narodení podľa poradia podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Pomerne výrazný rozdiel v reprodukčnom správaní medzi skupinami obcí reprezentuje aj intenzita plodnosti podľa legitimacy. Základnou charakteristikou

legitimity je podiel narodených mimo manželstva. Táto charakteristika však viac ako o demografickej situácii vypovedá o sociálnych vzťahoch v populácii (Koschin 2005). Súvisí to s celkovým pohľadom spoločnosti na inštitút manželstva. Pri našich vyčlenených skupinách obcí môžeme sledovať dve odlišné línie tradícií (obr. 6).

Obr. 6. Mimomanželská pôrodnosť podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Vo všetkých skupinách obcí, v ktorých žijú Rómovia (dokonca aj v štvrtej skupine obcí), je podiel narodených detí mimo manželstva takmer polovičný. Pre rómske etnikum na Slovensku sú typické kohabitácie, nesformalizované partnerstvá, ktoré Rómovia nazývajú aj „život na vieru“ – per vera (Kalibová 1989b). Súvisí to predovšetkým s rómskymi tradíciami, keď partneri žijú spolu už pred svadbou a zvyčajne splodia aspoň jedného potomka. Klasický vstup do manželstva má u rómskych komunít dve etapy. Prvou etapou je mangavipen (pytačky a zásnuby). U rómskych komunít je však obrad mangavipen záväzný na celý život. Druhou etapou je bijav (sobáš), ktorý už splňa zákonné normy. Tento oficiálny zväzok sa uskutočňoval až niekoľko rokov po zásnubách. Časový interval medzi pytačkami a sobášom spôsobuje vyšší počet kohabitácií práve u rómskeho etnika (Mládek a Širočková 2004) a aj pomerne vysokú mimomanželskú plodnosť (Pastor 2000 a Marenčáková 2003). Druhú líniu tradícií na území Slovenska predstavuje šiesta skupina nerómskych obcí, v ktorej je podiel narodených mimo manželstva pomerne nízky. Možno predpokladať, že jedinou prijateľnou formou spolužitia muža a ženy v obciach tejto skupiny je manželstvo. To však už pravdepodobne vyplýva aj z religióznych vplyvov, keďže sú v tejto skupine obcí zastúpené regióny s vysokou mierou religiozity. Piata skupina obcí má približne rovnaký podiel nemanželsky narodených ako má celé Slovensko.

Značný vplyv na úroveň plodnosti má veková štruktúra sledovanej populácie. Veková štruktúra sledovaných obcí je dosť odlišná, preto je korektnéšie pre porovnanie takýchto skupín populácie vykonať štandardizáciu údajov.

Metóda priamej štandardizácie spočíva v aplikácii špecifických mier plodnosti skupín obcí na vekovú štruktúru štandardnej populácie, za ktorú bola zvolená veková štruktúra obyvateľstva Slovenska v období rokov 2005 až 2009.

Z tab. 4 sú viditeľné rozdiely medzi všeobecnou mierou a priamo štandardizovanou mierou plodnosti. V prípade, že je hodnota všeobecnej miery plodnosti vyššia, znamená to, že veková štruktúra skupiny obcí je priaznivejšia, prevažujú v nej ženy vo veku 20 až 30 rokov. Toto je aj prípad prvej skupiny rómskych obcí, keď je rozdiel medzi všeobecnou a priamo štandardizovanou mierou plodnosti až 18 detí na 1 000 žien v reprodukčnom veku. Podobne je to aj v druhej skupine obcí, i keď tento rozdiel už nie je až taký výrazný. Opätovne tak vidíme, že veková štruktúra rómskeho obyvateľstva je mladá a vysoké zastúpenie mladých žien významne ovplyvňuje úroveň plodnosti. Staršiu vekovú štruktúru žien pozorujeme v piatej a v šiestej skupine obcí.

Pri metóde nepriamej štandardizácie sa aplikujú špecifické miery plodnosti štandardnej populácie na vekové zloženie porovnávaných populácií. Ako štandard sme zvolili priemer špecifických mier plodnosti Slovenskej republiky za roky 2005 až 2009. Pri aplikácii nepriamej štandardizácie dostávame tzv. hypotetický počet udalostí. Podiel skutočného a hypotetického počtu udalostí sa nazýva porovnávací index plodnosti. Ten udáva, koľkokrát je plodnosť vo vybranej skupine obcí vyššia ako v štandardnej populácii. Plodnosť rómskych žien v prvej skupine (rómskych) obcí je trikrát vyššia ako v štandardnej populácii. Podobne zvýšenú mieru plodnosti v porovnaní so štandardnou populáciou má aj druhá skupina obcí, kde je plodnosť zvýšená dvojnásobne, pri tretej skupine obcí je intenzita plodnosti zvýšená 1,8-krát. Pri nižšom zastúpení Rómov v obciach piatej skupiny, ako aj pri neprítomnosti tohto etnika v šiestej skupine je plodnosť žien v populácii na nižšej úrovni ako v štandardnej populácii. Rómske ženy sú tak nositeľkami vyššej intenzity plodnosti.

Úmrtnosť obyvateľstva

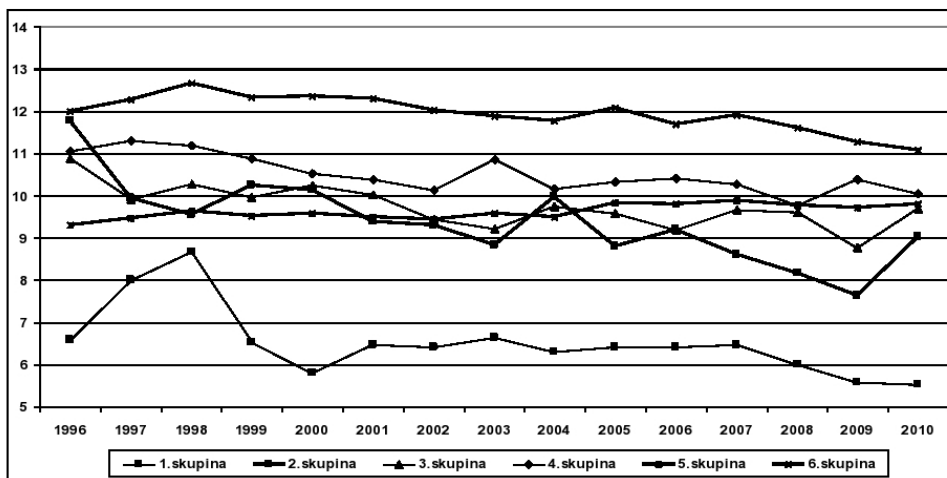
Druhá zložka reprodukcie je úmrtnosť obyvateľstva, ktorej základným ukazovateľom je hrubá miera úmrtnosti. Vývoj hrubej miery úmrtnosti na Slovensku je ustálený, pohybuje sa približne na úrovni 10 ‰.

V prezentovaných skupinách obcí je zvýšená miera úmrtnosti v šiestej, t. j. v skupine nerómskych obcí (obr. 7). Tá bola počas celého sledovaného obdobia približne na úrovni 12 ‰. Práve v tejto skupine obcí sa prejavuje staršia veková štruktúra obyvateľstva. Piata skupina obcí má hodnoty hrubej miery úmrtnosti nepatrne pod 10 ‰, čo reflektuje aj hodnoty úmrtnosti celého Slovenska. Výrazne nižšie hodnoty úmrtnosti má prvá skupina obcí. Táto skutočnosť však vyplýva z vekovej štruktúry obyvateľstva, ktorá je badateľne mladšia.

Rozdiely v úrovni úmrtnosti podľa veku identifikuje špecifická úmrtnosť. Krivky špecifických mier úmrtnosti poukazujú na významné rozdiely medzi skupinami obcí (obr. 8).

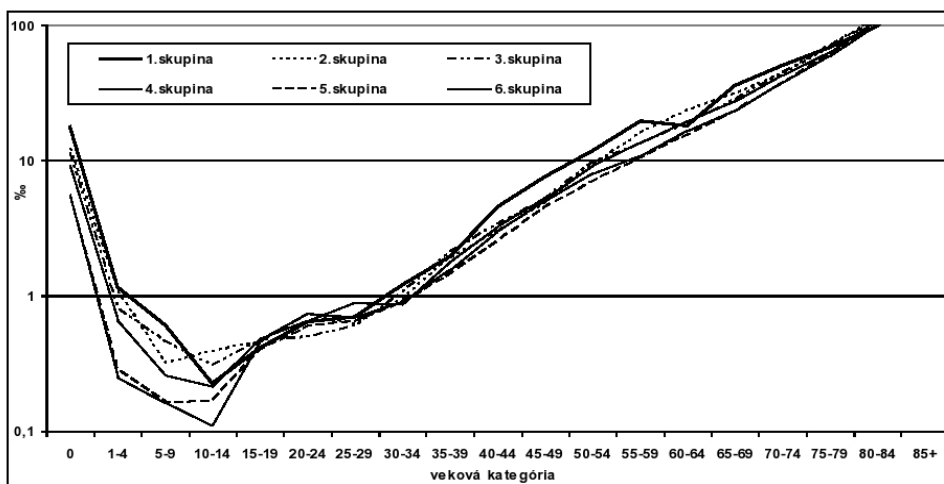
Významná odlišnosť je v dojčenskom veku, keď je zvýšená úmrtnosť v skupinách obcí s vyšším zastúpením Rómov. Tento rozdiel v porovnaní s piatou skupinou obcí je signifikantný (dojčenská úmrtnosť 12 ‰). V nasledujúcich vekových kategóriách sú hodnoty špecifickej miery úmrtnosti približne na rovnakej úrovni. Prvý výrazný skok v náraste úmrtnosti sledujeme v prvej skupine

obcí vo veku 40-44 rokov. Táto zvýšená miera úmrtnosti pretrváva v každej vekovej kategórii až do veku 80 rokov, keď sa opäť dostáva na úroveň ostatných skupín obcí.

Obr. 7. Hrubá miera úmrtnosti podľa skupín obcí (‰)

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

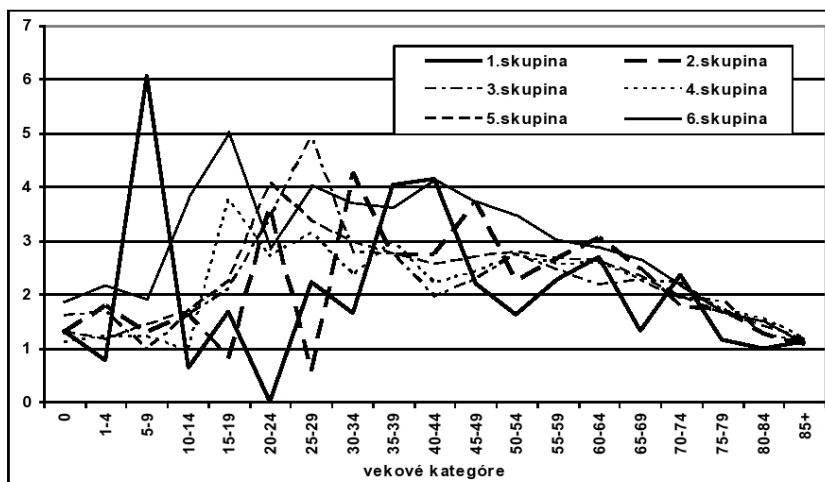

Obr. 8. Špecifická miera úmrtnosti podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

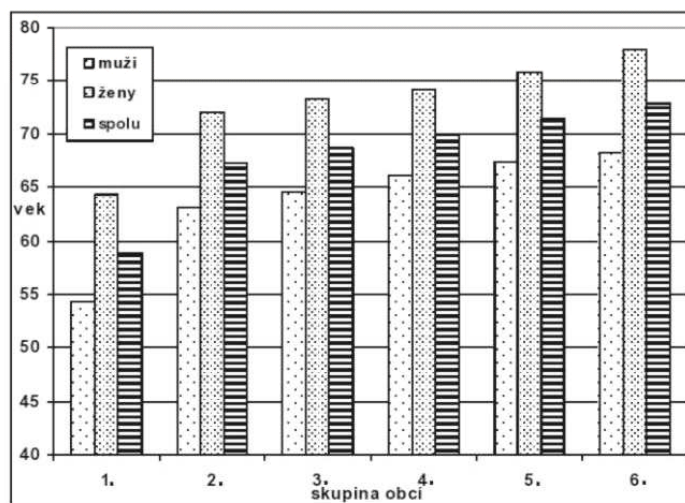
Muži v prvej skupine obcí majú horšie úmrtnostné charakteristiky ako zvyšné skupiny obcí. Súvisí to predovšetkým s fenoménom mužskej nadúmrtosti, ktorý sledujeme v každej vekovej skupine vo všetkých skupinách obcí (obr. 9).

S uvedenými skutočnosťami súvisí nielen rozdiel medzi priemerným vekom zomretých mužov a žien, ale aj navzájom medzi skupinami obcí (obr. 10).

Obr. 9. Index mužskej nadúmrtnosti podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Obr. 10. Priemerný vek zomretých podľa skupín obcí

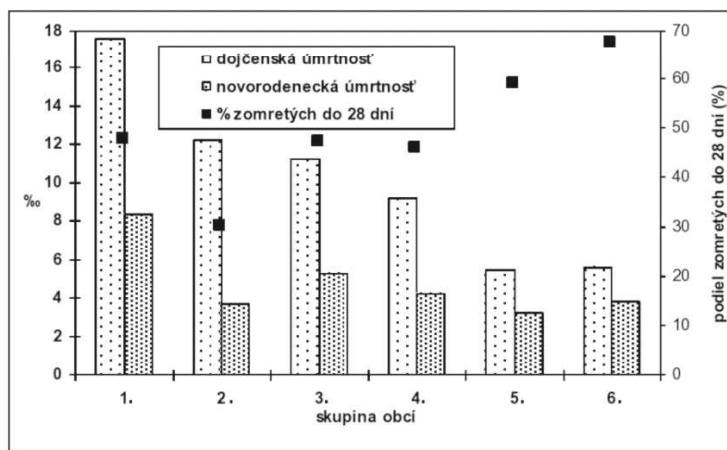
Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Medzi prvou skupinou obcí a piatou skupinou obcí je to až 12,5 roka. Tento rozdiel je veľmi výrazný aj medzi pohlaviami, u mužov to je 13 rokov, u žien je tento rozdiel na úrovni 12 rokov. Pozoruhodné sú aj rozdiely v priemernom veku zomretých v rámci každej skupiny. Medzi mužmi a ženami v prvej skupi-

ne obcí je tento rozdiel najvyšší a dosahuje 10 rokov. Z uvedeného sa dá usúdiť, že rómske ženy žijú pravdepodobne zdravšie ako muži. Podobne vysoký rozdiel vo veku úmrtia je aj v šiestej skupine obcí, kde na tento fakt vplýva vyššia dĺžka života žien. Z obr. 10 taktiež vidíme, že priemerný vek zomretých je nižší aj v druhej skupine obcí s dominantným a v tretej skupine obcí s významným zastúpením rómskeho obyvateľstva. Obyvatelia týchto obcí tak zomierajú v mladšom veku ako obyvatelia piatej skupiny obcí.

Osobitný význam sa prikladá úmrtnosti najmladších vekových skupín obyvateľov – najmä *dojčenskej úmrtnosti* (úmrtnosť v prvom roku života; obr. 11). Dojčenská úmrtnosť *veľmi citlivo odráža ekonomické a sociálne podmienky života každej populácie*.

Úmrtnosť detí do jedného roka je v prvej skupine obcí viac ako trojnásobne vyššia ako v piatej a šiestej skupine obcí. Vzhľadom na to, že ešte aj v prípade štvrtej skupiny obcí, kde je zastúpenie Rómov len málo významné, je hodnota dojčenskej úmrtnosti takmer dvakrát vyššia, môžeme zvýšenú intenzitu dojčenskej úmrtnosti považovať za *odraz viacerých znakov sociálnej exklúzie niektorých skupín obyvateľstva*.

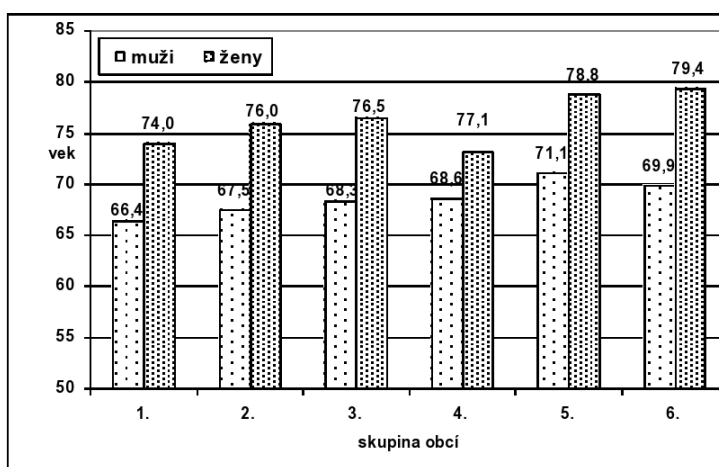
Obr. 11. Dojčenská úmrtnosť podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Ešte bližší pohľad na rozdelenie úmrtnosti v prvom roku života nám poskytuje novorodenecká úmrtnosť, keďže je typické, že najviac detí zomiera v prvých dňoch života. Prvá skupina obcí má novorodeneckú úmrtnosť 2,5-krát vyššiu ako piata skupina obcí. Jedným z faktorov však môže byť aj nižšia pôrodná hmotnosť rómskych detí – Kálibová (1989a) uvádza až štvornásobne viac rómskych detí s nízkou pôrodnou hmotnosťou v porovnaní s deťmi majoritnej populácie. Rozdiely medzi skupinami obcí sledujeme aj pri podiele zomretých podľa oboch najmladších vekových kategórií. Do štyroch týždňov po pôrode zomrie v piatej skupine obcí takmer 59 % detí zo všetkých zomretých. V prípade prvej skupiny rómskych obcí však početnosť zomretých detí vôbec nie je kumulovaná do prvého mesiaca po pôrode. Tu je úmrtnosť rozložená

počas celého prvého roku života dieťaťa. Faktory, ktoré to ovplyvňujú, sú pravdepodobne nevyhovujúce hygienické podmienky v domácom prostredí a nedostatočná starostlivosť rodiny. Podobne tento problém vidí aj Kalibová (1989a), ktorá poukazuje na nižšie zdravotné uvedomenie rodičov a vplyv celkového sociálneho prostredia. Rovnaké faktory uvádzajú vo svojej práci aj Vaňo a Mézsáros (2004). Na celkovú charakteristiku úmrtnosti sa používa ukazovateľ *strednej dĺžky života*. Tá sa určuje z úmrtnostných tabuliek, ktoré boli vypočítané zvlášť pre každú skupinu obcí.

Najčastejšie sa na syntetické hodnotenie úmrtnosti používa *stredná dĺžka života pri narodení* predstavujúca priemerný počet rokov, ktorých by sa dožila práve narodená osoba za predpokladu, že sa úmrtnostné pomery nezmenia. Stredná dĺžka života odráža okrem úmrtnostných podmienok populácie aj celý rad sociálnych, ekonomických a kultúrnych znakov (Mládek et al. 2006). Už sme konštatovali, že je výrazný rozdiel v úmrtnosti mužov a žien. Ukazovateľ strednej dĺžky života to len potvrdzuje, keďže rozdiel je v prospech žien približne na úrovni 7-8 rokov. Rozdiely v strednej dĺžke života sú medzi skupinami obcí taktiež významné (obr. 12 a 13).

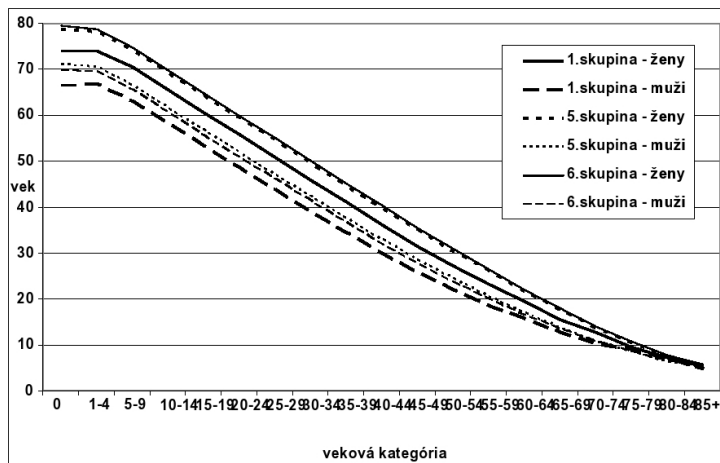

Obr. 12. Stredná dĺžka života pri narodení podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Obyvatelia prvej skupiny obcí majú približne o päť rokov nižšiu strednú dĺžku života ako obyvatelia piatej skupiny obcí. Stredná dĺžka života v každej vekovej kategórii je u žien prvej skupiny obcí pod hodnotami piatej skupiny obcí reprezentujúcej celé Slovensko. V najvyššom veku sa však tieto rozdiely stierajú a hodnoty sú na približne rovnakej úrovni. Podobný priebeh môžeme sledovať aj v prípade mužov, keď muži z prvej skupiny obcí majú nižšiu strednú dĺžku života v porovnaní s piatou skupinou obcí. Jednoznačne najvyššiu strednú dĺžku života majú ženy v šiestej skupine, i keď rozdiely v porovnaní s piatou skupinou obcí nie sú až také výrazné a pohybujú sa na úrovni necelého jedného roka. Z hľadiska časovania majú obyvatelia prvej skupiny obcí hodnoty strednej dĺžky (SDŽ) života pri narodení približne na úrovni hodnôt celého

Slovenska z konca 60. rokov – SDŽ mužov je 67-68 rokov, SDŽ žien je 72-73 rokov (Mládek et al. 2006).

Obr. 13. Stredná dĺžka života podľa veku pre vybrané skupiny obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Podobne ako plodnosť, aj úmrtnosť je ovplyvnená vekovou štruktúrou populácie, a preto sa použila štandardizácia. Pri metóde priamej štandardizácie sme za štandard zvolili priemer vekovej štruktúry celého Slovenska v rokoch 2005 až 2009.

Hrubá miera úmrtnosti v tomto období bola najnižšia v prvej skupine obcí, naopak najvyššie hodnoty dosahuje v šiestej skupine obcí (tab. 5). Pri použití štandardnej vekovej štruktúry Slovenska nám vychádzajú presne opačné výsledky. Priamo štandardizovaná miera úmrtnosti je tak najvyššia v prvej skupine obcí. Podobne zvýšená je aj v ostatných skupinách obcí, kde majú Rómovia hlavné a významné zastúpenie. Zvýšená miera úmrtnosti sa po štandardizácii dokonca prejavuje aj v štvrtej skupine obcí, kde je už zastúpenie rómskeho etnika len málo významné. Z výsledkov priamej štandardizácie tak môžeme usudzovať, že Rómovia majú horšie úmrtnostné pomery v porovnaní s majoritným obyvateľstvom.

Pri metóde nepriamej štandardizácie zostáva zachovaná veková štruktúra študovaných populácií, mení sa len hodnota špecifických mier úmrtnosti. Ako štandard sme zvolili priemer špecifických mier úmrtnosti na Slovensku v období 2005 až 2009. Opäť tak dostávame hypotetický počet zomretých. Porovnávací index úmrtnosti komparuje skutočný počet zomretých a hypotetický počet zomretých pri zachovanej vekovej štruktúre skúmanej populácie a štandardnej špecifickej miere úmrtnosti. V podstate nám tento index ukazuje, ako by sa zmenila úmrtnosť, ak by zostala veková štruktúra rovnaká a zmenili by sa len špecifické miery úmrtnosti. Počet zomretých by sa zvýšil v prvej skupine rómskych obcí a vzrástol by aj v ostatných skupinách, kde je značné zastúpenie rómskeho obyvateľstva. Na približne rovnakej úrovni by zostala v piatej a šiestej

tej skupine obcí. Nepriamo štandardizovaná miera úmrtnosti je najvyššia v prvej skupine obcí, rovnako zvýšenú mieru vidíme aj v prípade ďalších obcí s významným zastúpením Rómov. Rómovia majú mladú vekovú štruktúru, ich úmrtnostné charakteristiky (intenzita úmrtnosti) sú však v skutočnosti horšie ako má majoritné obyvateľstvo.

Tab. 5. Štandardizovaná miera úmrtnosti podľa skupín obcí

Skupina obcí	Hrubá miera úmrtnosti (‰)	Priamo štandardizovaná HMÚ* (‰)	PIM**	Nepriamo štandardizovaná HMÚ (‰)
1. skupina	6,1	12,6	1,3740	13,6
2. skupina	8,4	11,9	1,2192	12,0
3. skupina	9,3	11,4	1,1573	11,4
4. skupina	10,2	11,1	1,1194	11,0
5. skupina	9,8	9,8	0,9891	9,8
6. skupina	11,7	10,0	1,0059	9,9

*HMÚ – hrubá miera úmrtnosti, **PIM – porovnávací index úmrtnosti

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2005-2009), vlastné výpočty.

Prirodzený prírastok

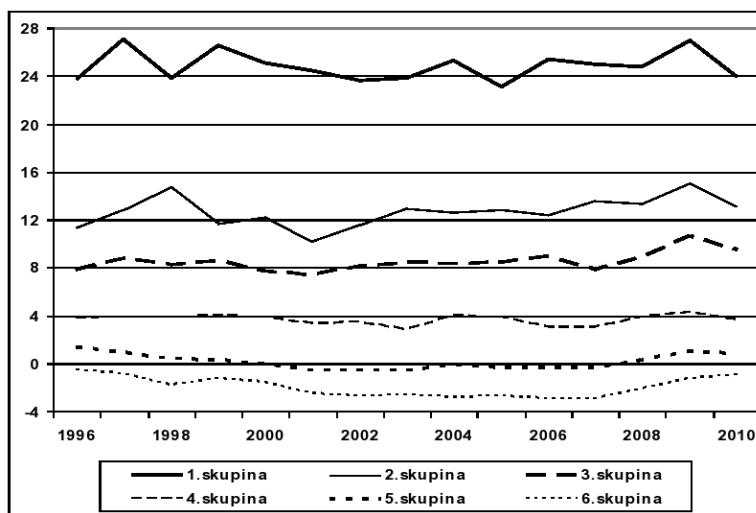
Základným ukazovateľom je hrubá miera prirodzeného prírastku. Vývojová krivka tohto ukazovateľa je v každej skupine obcí od roku 2006 na približne rovnakej úrovni s ojedinělými výkyvmi (obr. 14).

Dôležitejší je však signifikantný rozdiel v úrovni tohto ukazovateľa v jednotlivých skupinách obcí. Tieto možno rozdeliť na výrazne prírastkové, prírastkové, stagnujúce a úbytkové. Prvá skupina rómskych obcí je výrazne prírastková počas celého sledovaného obdobia, hrubá miera prirodzeného prírastku neklesá výraznejšie pod 24 ‰. Prírastková je druhá a tretia skupina obcí, ich hodnoty prírastku oscilujú okolo 10 ‰. Štvrtá skupina obcí s málo významným zastúpením rómskeho etnika sa vyznačuje síce kladným prírastkom, avšak na pomerne nízkej úrovni pod 4 ‰, čiže je stagnujúca. Typicky úbytkovou je šiesta skupina nerómskych obcí. Tento úbytok je spôsobený staršou vekovou štruktúrou. V piatej skupine obcí reprezentujúcej celé Slovensko sa strieda obdobie prírastku obyvateľov s obdobím ich úbytku.

Na zobrazenie intenzity dynamiky obyvateľstva slúži Witthauerov graf, v ktorom sa plocha grafu rozdeľuje dvomi líniami na štyri kvadranty. Použité sú priemerné hodnoty hrubých mier úmrtnosti a pôrodnosti – 10 ‰ (obr. 15).

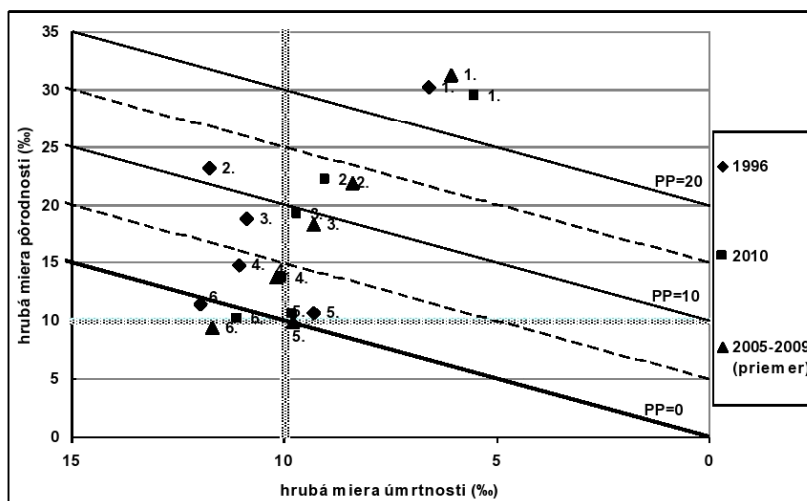
Prvá skupina obcí je v druhom kvadrante s najväčším prirodzeným prírastkom. Charakteristický je výrazný kvantitatívny rast populácie, ktorý je spôsobený nízkou intenzitou úmrtnosti. Zvyšné skupiny obcí s rómskym obyvateľstvom sa nachádzajú v časti grafu, ktorú charakterizuje pokles prirodzeného prírastku. Šiesta skupina obcí sa ako jediná nachádza pod hranicou prirodzeného prírastku a je v úbytkovej časti grafu. Na základe vývojových trendov populácie tak môžeme očakávať presun prvej skupiny rómskych obcí do časti

grafu s približne 10 ‰ prirodzeným prírastkom. Tento posun bude spôsobený poklesom pôrodnosti. Pravdepodobne nastane zmena aj v piatej skupine obcí, keď z dôvodu starej vekovej štruktúry obyvateľov nastane nárast úmrtnosti.

Obr. 14. Hrubá miera prirodzeného prírastku podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2011), vlastné výpočty.

Obr. 15. Prirodzená dynamika obyvateľstva podľa skupín obcí

Zdroj: databázy ŠÚ SR (2011), vlastné výpočty.

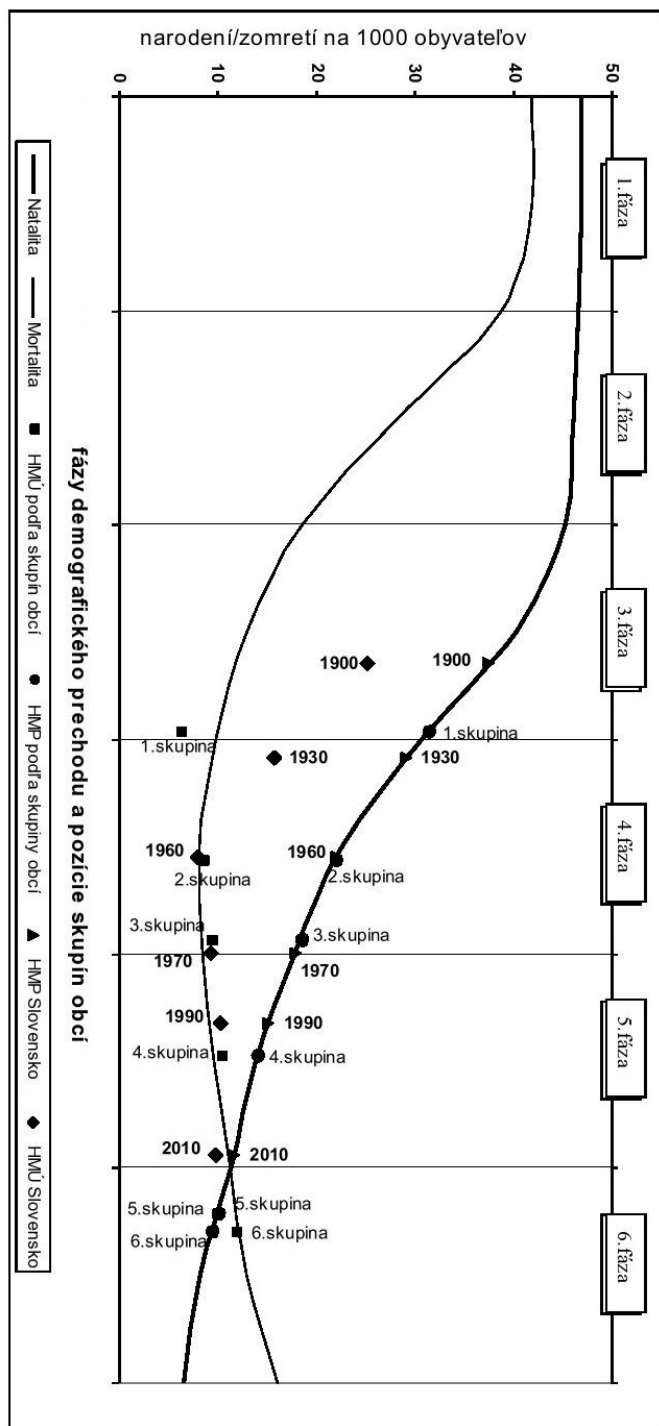
Pozícia obyvateľstva jednotlivých skupín v demografickom prechode

Ukazuje sa veľmi prospešné interpretovať demografické vývojové premeny na báze teórie demografického prechodu. Viacerí autori (Van de Kaa 1987, Lesthaeghe a Neels 2002) rozlišujú niekoľko vývojových fáz, pre ktoré sú charakteristické zmeny populačných procesov, najmä vzájomného vzťahu pôrodnosti a úmrtnosti (obr. 16).

V grafe demografického prechodu môžeme zobrazit' pozície jednotlivých skupín obcí práve v závislosti od charakteristík pôrodnosti a úmrtnosti (obr. 16). Prvá skupina obcí sa nachádza v tretej fáze demografického prechodu. Pre túto fázu je charakteristický vysoký prírastok obyvateľstva, ktorý je spôsobený predovšetkým vysokou intenzitou pôrodnosti a sústavným poklesom úmrtnosti. Z hľadiska časovania sa v tejto fáze demografického prechodu nachádzalo Slovensko pred sto rokmi (obdobie rokov 1900 až 1930). V porovnaní s teoretickou krivkou úmrtnosti je hrubá miera úmrtnosti v prvej skupine obcí podstatne nižšia. Charakteristickou črtou prvej skupiny obcí je, že sa nachádza na konci tretej fázy demografického prechodu. Do budúcnosti sa tak dá očakávať presun do štvrtej fázy s poklesom pôrodnosti.

Dôležitou otázkou tu však ostáva, v akom časovom intervale nastane u rómskeho obyvateľstva prvej skupiny obcí významnejší pokles pôrodnosti. Podľa Kalibovej (1989c) toto oneskorenie demografického prechodu nemôže byť merané v kalendárnych rokoch, ale dĺžkou ženskej generácie. Preto sa zmeny demografického správania v tejto skupine obcí prejavia až so vstupom novej generácie rómskych žien do reprodukčného procesu, za predpokladu, že upustia od tradičného, normatívneho správania. V súčasnosti je pôrodnosť jej obyvateľov na vysokej úrovni, čo spôsobuje rast detskej zložky, ktorá sa časom bude posúvať do reprodukčného veku, kde bude stále početná a možno tak naďalej očakávať zvýšenú intenzitu pôrodov. S klesajúcim podielom rómskeho obyvateľstva sa skupiny obcí presúvajú do ďalšej fázy demografického prechodu, v ktorom už sledujeme výraznejší pokles pôrodnosti a stabilizáciu úmrtnosti. Druhá skupina obcí s hlavným zastúpením rómskeho obyvateľstva sa nachádza v štvrtej fáze demografickej revolúcie. Podobné charakteristiky pôrodnosti a úmrtnosti boli na Slovensku v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Štvrtá skupina obcí s menej významným zastúpením Rómov sa nachádza v poslednej fáze prvého demografického prechodu. Piata a šiesta skupina obcí patria svojimi demografickými charakteristikami do obdobia druhého demografického prechodu. Kým piata skupina obcí má hodnoty hrubých mier pôrodnosti a úmrtnosti zhruba na rovnakej úrovni, v šiestej skupine obcí sledujeme vyššiu mieru úmrtnosti ako pôrodnosti. V populácii šiestej skupiny obcí tak výrazne prebieha proces demografického starnutia obyvateľstva.

Vývoj popísaný teóriou demografického prechodu sa v určitom čase dotkne každej populácie (Kirk 1996). Je však otázne, v akom čase a ako dlho bude trvať. Z našej analýzy vidíme, že všetky skupiny obcí sú už v procese demografického prechodu, každá však v odlišnej fáze. Väčšia časť rómskej populácie zatiaľ demografickou revolúciou neprešla a nachádza sa približne v jej strede. Charakteristiky tejto časti demografického prechodu sú spojené s vysokým prirodzeným prírastkom, ale aj so zmenšujúcou sa intenzitou pôrodnosti. Predpokladáme však, že zmeny v intenzite pôrodnosti rómskeho etnika budú stále pomalé. Potvrdzuje to aj Kalibová (1989c), ktorá zmenu demografického

Obr. 16. Pozícia skupín obcí v demografickom prechode

Zdroj: upravené podľa Mládk (1998)

správania tohto etnika dáva do súvisu s ekonomickými a sociálnymi zmenami. Dôležitú úlohu pri ukončení prvého demografického prechodu tak bude u rómskeho obyvateľstva zohrávať pravdepodobne zvyšovanie životnej úrovne v spojení s rastom vzdelanosti a premenou tradičných normatívnych vzorcov správania. K tomuto však dospejú až po prekonaní určitej spoločenskej a sociálnej izolácie.

ZÁVER

Rómska menšina na Slovensku púta pozornosť mnohých vedných odborov. Od výsledkov tohto poznávania bude závisieť i úspešnosť riešenia problémov integrácie tohto obyvateľstva do spoločnosti. Na štúdiu špecifických črt rómskeho obyvateľstva sa podieľajú najmä sociológia, etnografia, historické vedy, kulturológia, ekonomické vedy a prirodzene i demografia a demogeografia. Demografická analýza musí prekonávať výrazný deficit niektorých informácií, najmä základných údajov o procesoch a štruktúrach, ktoré vyplývajú z nedostatočnej deklarácie a evidencie etnickej príslušnosti Rómov. Demokratický princíp etnickej sebaidentifikácie sa v prípade rómskeho obyvateľstva uplatňuje nedostatočne. Je známe, že v dôsledku rozličných príčin (obava z diskriminácie, nedostatočné etnické uvedomenie a pod.) sa v mnohých oficiálnych cenzoch reálna početnosť Rómov skresľuje a je pravdepodobne mnohonásobne nižšia. Informácie o ich rozmiestnení, demografických procesoch a štruktúrach môžu byť málo vierohodné.

Cieľom príspevku je prekonať uvedené problémy analýzou vybraných demografických ukazovateľov rómskeho obyvateľstva nepriamo, prostredníctvom demografickej analýzy sústavy obcí Slovenska. S týmto zámerom bolo na Slovensku vytypovaných šesť skupín obcí, ktoré sa od seba odlišujú len zastúpením Rómov. Dominantné zastúpenie má toto obyvateľstvo v 41 obciach a väčšinové v ďalších 55. Ešte aj v nasledujúcich 115 obciach je významné zastúpenie rómskeho obyvateľstva a v 189 obciach je menej významné. Odlišná intenzita zastúpenia Rómov sa výrazne odráža na odlišnostiach demografického správania týchto šiestich skupín obcí.

Príslušnosť obyvateľstva k národnosti ovplyvňuje mnoho jeho sociálnych, kultúrnych, ekonomických a iných znakov. Rómske obyvateľstvo na Slovensku sa prejavuje špecifickým spôsobom života. Národnostná štruktúra obyvateľov môže mať v určitých vývojových obdobiach pomerne silné väzby s demografickými procesmi a štruktúrami.

Plodnosť a pôrodnosť rómskych žien ja stále na vysokej úrovni, súvisí predovšetkým s tradičným vnímaním počtu detí v rodine a postavením ženy v rómskej komunite, ktorej hlavným životným poslaním je starostlivosť o rodinu. Vysoký počet detí je v rómskej komunite vnímaný ako štandardné rodinné správanie. Plodnosť rómskych žien nie je v mnohých prípadoch regulovaná ani antikoncepciou. Častokrát sa na zvýšenej pôrodnosti podieľa aj nízke vzdelanie. Rómske ženy nemajú takmer žiadnu šancu a možnosť ekonomicky sa realizovať v spoločnosti, ich život sa odohráva len v kruhu rodiny. Pri rómskej populácii na Slovensku môžeme očakávať, že v budúcnosti nastanú zmeny predovšetkým v plodnosti rómskych žien. Plodnosť rómskych žien sa bude znižovať, avšak veľmi silné najmladšie populačné ročníky zabezpečia aj v najbližších rokoch

rast populácie. Prirodzený prírastok rómskej populácie sa takisto bude znižovať, i keď pravdepodobne v miernejšom tempe ako to bolo u majoritnej časti populácie. Postupne však môžeme očakávať zblížovanie demografických charakteristík rómskeho a nerómskeho obyvateľstva. Významnou otázkou však ostáva časový horizont tohto zblíženia.

Skupiny obcí, v ktorých prevládajú Rómovia, majú horšie úmrtnostné charakteristiky ako skupiny ostatných obcí. Do popredia vystupujú najmä zvýšené hodnoty dočerskej úmrtnosti. Úmrtnosť ovplyvňuje veľké množstvo faktorov, predovšetkým však zlá sociálno-ekonomická situácia obyvateľov, na ktorú sa viažu aj nevyhovujúce bytové štandardy rómskeho obyvateľstva. Na chorobnosť vplývajú endogénne príčiny, ktorými sú genetické predispozície na určité choroby. Dôležitejšiu úlohu však zohrávajú exogénne príčiny ako hlad, nedostatočná výživa, zlé hygienické pomery v súčinnosti s nedostatočnou infraštruktúrou a absentujúcou čistou nezávadnou vodou.

Vybrané charakteristiky rómskej národnosti boli skúmané aj z časového hľadiska. Obyvatelia z prvej skupiny obcí majú z demografického hľadiska podobné demografické správanie ako obyvateľstvo rozvojových krajín. Pri zohľadnení zákonitostí demografického vývoja a demografických teórií (predovšetkým teórie demografického prechodu) nie sú demografické charakteristiky obyvateľov prvých troch skupín obcí ničím výnimočné. Podobný vývoj s oblastnými špecifikami sledujeme v súčasnosti vo všetkých rozvojových krajinách. Všetky rozvinuté krajiny, aj Slovensko, ním prešli v minulosti. Hodnoty reprodukčných ukazovateľov, ktoré sme sledovali predovšetkým v prvej skupine rómskych obcí, sa podobajú tým za celé Slovensko na začiatku dvadsiateho storočia.

Vývoj popísaný teóriou zasiahne každú populáciu bez výnimky. V mnohých krajinách boli registrované významné modifikácie tohto zákonitého vývoja. Otázkou tak zostáva, kedy nastane, aké dlhé bude mať trvanie a ako ovplyvní demografické správanie rómskeho obyvateľstva. Ostatné populácie prekonal demografický prechod za pomoci vonkajších zásahov (zlepšenie životných podmienok, ekonomických podmienok, vzdelanostnej úrovne, postavenia žien v spoločnosti a používanie hormonálnej antikoncepcie). Aj napriek významným spoločenským a ekonomickým zmenám na Slovensku v 90. rokoch, ktoré priniesli výraznú zmenu reprodukčného správania majoritnej populácie, sa tieto zmeny väčšej časti rómskej populácie významne nedotkli. Rómska populácia je v istej miere izolovaná a len v obmedzene reflektuje vonkajšie zmeny spoločnosti.

Zmena charakteru reprodukcie, ktorá je úzko spätá s ukončením prvého demografického prechodu, je spojená s rastom životnej úrovne a predovšetkým so zvyšovaním úrovne vzdelanosti. Práve vzdelanie je pravdepodobne najvýznamnejšou perspektívou na dosiahnutie určitej integrácie a emancipácie rómskeho obyvateľstva. Možno očakávať, že vonkajšie zmeny zasiahnu aj rómsku populáciu na Slovensku, ale v dôsledku jej určitej spoločenskej a sociálnej izolácie prebiehajú tieto zmeny veľmi pomaly. Podobne nemenej dôležité budú aj vnútorné zmeny v rómskej populácii, keď sa upustí od tradičných, normatívnych vzorcov správania.

LITERATÚRA

- COURBAGE, Y. (1998). *Demographic characteristics of national minorities in Hungary, Romania and Slovakia. Population Studies*, 30. Strasbourg (Council of Europe Publishing).
- FINKOVÁ, Z. (1977). Šetrenie populačnej klímy romských žien. *Demografie*, 19, 296-301.
- JURÁSKOVÁ, M., KRIGLEROVÁ, E., RYBOVÁ, J. (2004). *Atlas rómskych komunít na Slovensku*. Bratislava (S.P.A.C.E.).
- KALIBOVÁ, K. (1989a). Charakteristika úmrtnostných poměrů romské populace v ČSSR. *Demografie*, 31, 239-250.
- KALIBOVÁ, K. (1989b). Integrační proces u romské populace z pohledu demografie. In *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov*. Košice (SAV), pp. 128-137.
- KALIBOVÁ, K. (1989c). Romanies in Czechoslovakia and the process of the demographic revolution in this population. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 24, 23-32.
- KIRK, D. (1996). Demographic transition theory. *Population Studies*, 50, 361-387.
- KOSCHIN, F. (2005). *Demografie poprvé*. Praha (Oeconomica).
- LESTHAEGHE, R., NEELS, K. (2002). From the first to the second demographic transition – an interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18, 225-260.
- MARENČÁKOVÁ, J. (2003). Vzťah národnostnej štruktúry s pôrodnosťou a vekovou štruktúrou obyvateľstva na Slovensku. *Slovenská štatistika a demografia*, 13, 32-50.
- MLÁDEK, J. (1998). Druhý demografický prechod a Slovensko. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 30, 42-52.
- MLÁDEK J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B., eds. (2006). *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského).
- MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J. (2004). Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spolužitia obyvateľov Slovenska. *Sociológia*, 6, 423-454.
- PASTOR, K. (2000). Ekonomické vplyvy na priebeh poklesu pôrodnosti na Slovensku po roku 1990. In Chajdiak, J., Luha, J., eds. *10. slovenská štatistická konferencia*. Bratislava (SŠDS), pp. 179-184.
- PAVLÍK, Z., RYCHTÁŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1986). *Základy demografie*. Praha (Academia).
- POTANČOKOVÁ, M. (2008). *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950-2007 v generačnom pohľade*. Bratislava (Infostat).
- SRB, V. (1988). Změny v reprodukci československých Romů 1970-1980. *Demografie*, 30, 305-309.
- SŠÚ (1980). *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980*. Bratislava (Slovenský štatistický úrad).
- ŠÚ SR (2001). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2005-2009). *Štáv a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v rokoch 2005-2009*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2005-2009). *Vekové zloženie obyvateľstva 2005-2009*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2011). *Prehľad pohybu obyvateľstva v rokoch 1996-2010*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- Van De KAA, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42, 1-57.
- VAŇO, B., MĚSZÁROŠ, J. (2004). *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. Bratislava (Infostat).

Jana Pukačová, Jozef Mládek

SPECIFIC FEATURES OF THE REPRODUCTIVE BEHAVIOUR OF ROMA POPULATION IN SLOVAKIA

The Roma minority in Slovakia attracts attention from scientists. Successful solutions to the problems of this particular population group connected with integration into the majority society also depend on the results of their studies. Demographic analysis must overcome a distinct deficit of information including the basic data about structures and processes taking place among the Roma minority. The Roma people do not make full use of the democratic principle of ethnic self-identification. It is known that the real number of the Roma people is several-fold underestimated in official censuses.

The aim of this paper is to offer a solution to the quoted problems by the analysis of selected demographic indices of the Roma population indirectly with the help of demographic analysis of the system of municipalities in Slovakia. Six types of groups of municipalities differing from each other only by the level of representation of the Roma ethnicity were typified. This population group is dominantly represented in 41 municipalities and the majority representation was identified in another 55 municipalities. Important representation was also found in an additional 115 municipalities while 189 municipalities have less important percentages of the Roma people. The fifth group, with the biggest number of municipalities (1868 municipalities, 65% of the total), contains only a negligible share of this ethnicity. The last group (623 municipalities) is the one where no Roma people live. The different rate of the Roma ethnicity representation is distinctly reflected in differences in the demographic behaviour of these six groups of municipalities.

The fertility and birth rate of the Roma females is still high. It is the result of the traditional attitude to the number of children in the family and the position in the Roma community of woman whose principal role in life is to look after the family. The fertility of the Roma females is not regulated by birth control. Low education level is also a factor, which contributes to the increased birth rate. In future, changes are expected first of all in female fertility. It will decrease but the comparatively strong young generation will also provide for growth of the population in the years to come. The natural increment of the Roma population will decrease in this way. Progressively the demographic characteristics of the Roma ethnicity and other population groups will converge although the timing of such convergence remains uncertain.

Groups of municipalities with the prevailing proportion of the Roma population show worse death rate characteristics compared to the group of Slovak municipalities. Increased values of infant mortality are in the foreground. The death rate is first of all determined by the poor socio-economic situation of the population including the deficient dwellings. Morbidity is determined by endogenous causes such as genetic predispositions to certain diseases. However, exogenous causes such as hunger, malnutrition, poor hygiene along with insufficient infrastructure and no access to potable water play a more important role.

Selected characteristics of the Roma ethnicity have also been researched in terms of time. The behaviour of the population of the first group is similar to that of the Slovak population at the beginning of the 20th century.

Development described in the model of demographic transition will probably concern every population with no exception. Important modifications of this law have been observed in many countries. But the question is when it will take place, how long it will last and what will be its effects on the demographic behaviour of the Roma ethnicity.

Change of reproduction, closely connected with the conclusion of the first demographic transition, is attributable to the increasing standard of living and rising level of

education. It is precisely education, which is the only prospect of achieving some degree of integration and emancipation of the Roma population. Presumably the outer changes will also concern the Roma population in Slovakia but due to certain social isolation these changes will proceed very slowly. Likewise, the inner changes will be equally important when the Roma population gradually abandons its traditional behavioural patterns.

Translated by H. Contrerasová

